

KONCEPCIJA PRIMJENE PRAVA DŽONA DJUIJA U SVOM FILOZOFSKOM I SOCIJALNOM KONTEKSTU

Apstrakt: *Autor se u članku bavi koncepcijom primjene prava u filozofiji Džona Djuija, pragmatiste bez presedana u obuhvatnosti i temeljnosti bavljenja filozofskim problemima, čije je mišljenje na ovim prostorima rijetko bilo predmet razmatranja. Zamišljen kao uvodno ispitivanje filozofsko-pravne problematike u Djuijevoj filozofiji, članak u prvom dijelu razmatra odnos njegove filozofije prava i američkog kulturnog konteksta. U drugom dijelu je izloženo Djuijevo shvatanje primjene prava i konfrontirano je s njegovim opšim filozofskim tezama, u prvom redu s koncepcijom logike kao „ispitivanja ispitivanja“. Konačno, autor pokušava da ocrta osnovne smjernice kritičkog pristupa Djuijevim rješenjima filozofsko-pravnih problema.*

Ključne riječi: *Džon Djui, pragmatizam, filozofija prava, primjena prava, eksperimentalizam, društveni proces, sociologizam.*

„Takva je prosvjećena filozofija u samoj sebi;
– postoji jedna ideja u cjelini i u svima njenim djelovima,
kao što u jednom živom individuumu kroz sve
njegove udove struji jedan život, kuca jedno bilo.“¹

G.V.F. Hegel, *Istorija filozofije*

„...i dok za rijeke
možemo samo pretpostaviti da izviru iz jednog izvorišta,
za izvore i porijeklo istorijskih tokova
nalazimo da su u potpunosti jedinstveni.“²

John Dewey, *Anthropology and Law*

---

¹ G.V.F. Hegel, *Istorija filozofije I*, prev. dr Nikola M. Popović, Beograd, BIGZ, 1975, str. 31.

² John Dewey, *Anthropology and Law*, „*The Inlander*“, 1893, III – navedeno prema italijanskom prevodu u: Carla Faralli, *John Dewey – Una filosofia del diritto per la democrazia*, II ed., Bologna, Clueb, 1990, p. 151.

Umjesto uvoda – Filozofsko težište pragmatizma i kulturno (ne)razumijevanje. – Pragmatizam, taj tipično američki pravac mišljenja, počinje radovima Čarlsa Sanderza Persa (Charles Sanders Peirce, 1839-1914) i s prekidima u uticaju i relevanciji traje do danas. Kao svojevrsan refleksijski izraz američkog duha i njegovih misaonih dometa, uobličavao je preko jednog vijeka sve oblasti kulture Sjedinjenih Američkih Država. Udaljavajući se od tradicionalnih filozofskih problema načinom postavljanja pitanja i preinačenjem metafizičkog nasljeđa, a oslanjajući se na britanski utilitarizam i njegove liberalne tendencije, Pers i Džejmz (William James, 1842-1910) nastoje izgraditi filozofiju koja će odgovoriti na pitanja čovjekovog društvenog postojanja. Zbog ovakvih osnovnih opredjeljenja interesovanje pragmatičkih autora ne ostaje na tradicionalnim filozofskim problemima, već se oni, ne izuzimajući nijednu oblast kulture, nastoje pozabaviti i pitanjima politike, prava i društvenog života uopšte koristeći optiku pragmatičke refleksije. Mišljenje usmjereno na djelanje i aktivizam oličeni su u liku i djelu Džona Djujija (John Dewey, 1859-1952), koji klasična pragmatička učenja podređuje mišljenju demokratije i nastojanju „pobjede principa inteligencije“ u svim oblastima društvenog života. Djujijeva usmjerenost na realnu sadržinu društva i njegovih problema nije mogla zaobići ni oblast prava. Ovaj spis pokušava da ocrta osnovne konture Djujijeve filozofije prava, njenog uticaja i dometa i da razmotri koncepciju primjene prava u Djujijevim radovima. A kako se to metodološki namjerava postići?

Obrađivati djela pripadna drugim duhovnim krugovima koja nijesu imala odgovarajuću recepciju u jeziku, duhovnosti i obrazovanju autora nikada nije jednostavan posao. Bar su dva razloga zašto je to tako. Jezik koji je oblik našeg razumnog postojanja govori i biva saslušan u okviru jedne duhovne sfere predrasudnosti koja determiniše izgovorljivo postavljajući mu granice ili, rečeno hegelovski (Georg Wilhelm Friedrich Hegel, 1770-1831), jezik se iscrpljuje u *hic Rhodos, hic saltus* koncepciji filozofske spekulacije,³ dakle, u shvatanju filozofije kao pojmovnog obuhvatanja svog vremena. Ono izgovorljivo je u svojoj unutrašnjosti beskrajno bogato nečim što bismo, slijedeći Gadamera (Hans-Georg Gadamer,

---

³ G.V.F. Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, prev. Danko Grlić, Sarajevo, „Veselin Masleša“, 1988, str. 18.

1900-2002), mogli nazvati predrasudnošću.⁴ Ova komponenta određuje izgovorivo u okvirima jedne kulture omogućavajući na taj način ako ne međusobnu saglasnost protagonista te kulture, onda bar njihovo sporazumijevanje.

Razumljivost izgovorenog ne ostaje na pragu jednog kulturnog područja, ali je udaljavanjem od tog praga sve teže odrediti ono što u predrasudnom smislu konstituiše autorov filozofski izraz. Ovdje dakako nije riječ o priprostoj jezičkoj barijeri. Nerazumijevanje je činjenica komunikacije između različitih kultura više nego problem „debelih ušiju“.

S problemom ove razlike između anglosaksonskog i kontinentalnog pravnog kruga susreo se, vjerujem, svako ko je pokušao napisati komparativni rad o pravnim institutima u ovim sistemima. Tako je „kontinentalac“ u najmanju ruku izgubljen pred konglomeratom precedentnog prava, isto kao što je „anglosaksonac“ nepovjerljiv i začuđen pred poplavom zakonske regulacije svega i svačega. Nije samo pravo problem već i filozofska refleksija o njemu. Odgovorna misao uvijek je bliža dužnosti filozofskog „sveznalaštva“ u smislu erudicije i posjedovanja realne građe nego školskom filozofiranju koje se iscrpljuje u doksografiji blistavih imena iz prošlosti. Reflektovati ove razlike znači trajno ih osvijestiti i biti odgovoran za propuste u analizi filozofije prava jednog sasvim drugacijeg kulturnog kruga.

Pomenuti razlozi u bitnom određuju i sistematiku ovog spisa posvećenog mjestu Džona Djuija u tradiciji zapadnog filozofskog mišljenja i mišljenja prava. Nerazumijevanje dvije tradicije uslovalo je obradu problema usaglašenosti anglo-američkih filozofskih tokova s tokovima zapadne misli i razmatranje pokušaja njihovog usaglašavanja. Djuj dovršava klasičnu pragmatičku tradiciju koncipirajući svoje filozofske postavke na pojmovno i sadržinski izmjenjenim osnovama. Spis nastoji obraditi probleme Djuijeve koncepcije primjene prava u svijetlu pomenutog mimoilaženja pravno-filozofskih tradicija, uzimajući u obzir položaj njegove misli u istoriji zapadne filozofije prava. Pored toga, neophodno je razmotriti da li su Djuijeve fundamentalne filozofske postavke i njegova filozofsko-pravna opredjeljenja temeljno povezani.

---

⁴ Hans-Georg Gadamer, *Istina i metoda – Osnovi filozofske hermeneutike*, prev. Slobodan Novakov, Sarajevo, „Veselin Masleša“, 1978, posebno str. 289 i d.

Početni dio spisa sačinjavaju kako pokušaj situiranja Djuijeve misli u pravnom, filozofskom i socijalno-istorijskom miljeu, tako i pokušaj povezivanja njegove pravno-filozofske pozicije sa osnovnim tokovima istorije pravne filozofije.

Biografski metod tretiranja filozofa nikako nije samodovoljan, ali zna pružiti važna uporišta u razmatranjima, i to ne kao puka faktografija, već kao izlaganje osnova Djuijevih misaonih pozicija, te izlaganje njegovih razloga za prihvatanje novih i odbacivanje starih filozofskih koncepcija.

Pregled pravnog i socijalnog miljea u SAD u vrijeme Djuijeve djelatnosti uvijek je instruktivan, i onda kada se radi o misliocima izolovanim od strujanja vremena, a kamoli kada se radi o onim misliocima koji su društvenu angažovanost uzimali kao obavezu. Kulturni fenomeni ne dozvoljavaju potpunu izopštenost, filozofska stanovišta uvijek nastaju u dijalogu misaonih pozicija, pa je komunikacija pragmatizma i pravno-teorijskih struja tog vremena odredila filozofiju i pravnu teoriju, nastupajuće krize i odgovore na njih.

Uprkos opasnosti od prigovora za metodološki subjektivizam, čini se da je suočavanje sa stepenom uticaja pragmatizma i eksperimentalizma u Evropi od značaja koji nije samo akademski već, s obzirom na razvojne tokove savremene kontinentalne filozofije, ima posebnu aktuelnost. Iz tog razloga je u razmatranje uključena i recepcija Djuijevih koncepcija.

Uticaj i recepcija Djuijeve misli na evropskom tlu. – Uvod je ovde značio opravdanje autora za nedosljednost u bavljenju pravnom filozofijom Džona Djuija. „Objektivnost“ te nedosljednosti je zasnovana u činjenici što u nedostatku referentnih radova na našem jeziku i u našoj kulturi do nas nijesu uspjela doći ne samo shvatanja ovog američkog filozofa nego ni echo o odlučujućim uticajima njegovih shvatanja, dok su u Americi – pa donekle i zapadnoj Evropi – društvene reperkusije njegovih shvatanja osjetne i do danas. Karla Farali (Carla Faralli, 1945-), naslanjajući se na rad Gvida Fasa (Guido Fasso, 1915-1974) pri analizi Djuijeve pravne filozofije, ističe njegov uticaj na italijansku poslijeratnu misao i uzima recepciju Djuijevih pragmatičkih shvatanja kao činjenicu italijanske kulture.⁵

---

⁵ Carla Faralli, *John Dewey – Una filosofia del diritto per la democrazia*, p. 13.

Kod nas to očigledno nije bio slučaj, pa i pomen ovog velikana anglo-američkog filozofskog kruga proizvodi određenu reakciju samo kod dobro upućenih, no ni izbliza adekvatnu snazi i dometu njegovog misaonog poduhvata. Razlozi za široku recepciju Djuijeve filozofije u zemljama zapadne Evrope jesu dvojaki. S jedne strane je činjenica što je političko uređenje zapadno-evropskih zemalja koje su pripadale silama *Osovine* u prvoj polovini XX vijeka imalo sva obilježja totalitarizma. Nakon poraza sila *Osovine* bilo je u tim zemljama neophodno kompenzirati kulturnu prazninu nastalu slomom totalitarnih ideologija odgovarajućim preporodom u svim oblastima kulture, a naročito u pravu i politici. Usmjeren na izgradnju demokratskih institucija, preporod pravnih i političkih shvatanja zahtjevao je čvrsto teorijsko i filozofsko uporište. Tako su shvatanja mislioca s izraženom postmetafizičkom (a time i antiformalističkom) crtom uspjela da prodru do italijanskih teoretičara, pa i čitalaca, zahvaljujući brojnim prevodima. S druge strane, koketiranje s uniformnošću i apsolutizacijom vrijednosti sve češće je napadano kao ideološko opravdanje II svjetskog rata. Tako je filozofska tradicija zapada kritikovana pokušajima koji mogu zavrijediti epitet banalnih, a koji su često nosili naslove kao što je „Od Hegela (Ničea, i sl.) do nacizma“. Temelnije razaranje metafizičke tradicije Hegelovog panlogizma i njegovih nastavaka – Hajdegerovog (Martin Heidegger, 1889-1976) egzistencijalizma – poduzeo je, recimo, Emanuel Levinas (Emmanuel Levinas, 1906-1995), dajući primat etici u odnosu na ontologiju. Da bi nekadašnje sile *Osovine* iz korjena izmjenile totalitarne matrice koje su dovele do rata, bio je neophodan okret ka mišljenju koje može podržati demokratski etos *in statu nascendi* Italije, Njemačke i Japana.⁶

Na našim prostorima prevagu je odnio marksizam kao kritika društva s revolucionarnim pretenzijama. Problem ostvarenja demokratije po modelu tradicionalnih demokratskih uobličjenja (kakva su američko i britansko) stavljen je u zagrade i rađa se nanovo sa slomom „komunizma“. Zasnivanje *nove tačke gledišta* zanemareno je u

---

⁶ Recepcija Djuijeve filozofije u Japanu svjedoči o vezi između postnacističke rekonstrukcije društava koja su nekada pripadala silama *Osovine* i recepcije pragmatizma. Na to nam ukazuju radovi o Djuiju koji ističu mogućnost dijaloga između pragmatizma i tradicionalne misli Dalekog istoka, među kojima je i npr. Lih-Ching Chen Wang, *A Dialogue between Confucius and Dr. John Dewey*, Url: http://wang.ed.csuohio.edu/learning_center/confucius.dewey.dialogue.html

korist *tehnike* integracija i globalizacije s predrazumijevanim, usputnim preobražajem društvenog tkiva. Nema sumnje da matrice mišljenja odumiru teže nego zastarjele institucije. Utemeljenje italijanskog raskida sa *izmima* je, po Faralijevoj,⁷ ostvareno ne (samo) brutalno tehnički već i duhovnim uobličavanjem jedne nove pozicije uma, koja se formira u pravcu deapsolutizacije civilizacijskog dostigniča *homo occidentalis*.

Biografija filozofskih opredjeljenja. – Određenu, nemalu ulogu u pomjeranju težišta filozofskih interesovanja na probleme *praxisa* igrala je i filozofija Džona Djuija, koji je sve do smrti slovio za vodećeg američkog filozofa. Uticaj ovog čovjeka, koji je i filozofijom i životom ostavio dubok utisak i izazivao poštovanje među savremenici u Evropi, protezao se ne samo na filozofska pitanja već i na bavljenje estetikom, političkom teorijom i vaspitanjem. Ovim posljednjim do te mjere da se njegov uticaj na obrazovni sistem SAD teško može precijeniti. Baveći se pedagogijom na čikaškom Univerzitetu, dobio je osnovne podsticaje za izgradnju reformisanog sistema školstva i obrazovanja, pa njegovo djelo „Škola i društvo“ slovi za najuticajni rad u ovoj oblasti.⁸

Prve članke, u kojima je lako slijediti genezu njegovih filozofskih opredjeljenja, Djui objavljuje još 1879. godine u časopisu *Journal of Speculative Philosophy*, iz čega proizlaze podsticaji za poslijediplomsko angažovanje na Univerzitetu Džons Hopkins (Johns Hopkins) u Baltimoru, na kojem njegov misaoni razvoj dobija svoje odlučujuće uticaje. Na jednoj strani to je hegelijanstvo određeno uticajem Džordža Silvestera Morisa (George Sylvester Morris, 1840-1889), a na drugoj – eksperimentalna psihologija Stenlija Hola (Stanley Hall, 1844-1924), koja je Djuiju približila koncepciju primijenjene naučne metodologije i njenog značaja u humanističkim naukama. Rani radovi *Psychology* (1887) i *Leibniz's New Essays Concerning the Human Understanding* (1888) čine očiglednim Djuijevo opredjeljenje za idealizam hegelijanske provenijencije kao model svog filozofskog rada.⁹

⁷ Videti Carla Faralli, *op. cit.*, p. 13-14.

⁸ Uporediti Bertrand Rasel, *Istorija zapadne filozofije*, prev. Danira Parenta, Beograd, „Narodna knjiga“ / „Alfa“, 1998, str. 728.

⁹ Richard Field, *John Dewey (1859-1952)*, *The Internet Encyclopedia of Philosophy*, url: <http://www.utm.edu/research/iep/d/dewey.htm>.

Za kompletiranje ove selektivne biografije neophodan je, međutim, još jedan element bez kojeg bi Djuijeva filozofija ostala u okvirima američkog (neo)hegelijanstva. Temeljan zaokret u odnosu na Hegela, što znači okretanje leđa metafizičkoj tradiciji, čini od Djuija autora na kojeg referira bezmalo svaki savremeni anglo-američki filozof. Angažovanjem na čikaškom Univerzitetu 1884. godine pomjera se težište njegovog teorijskog rada u smjeru tradicije teorije saznanja bazirane na empiriji, koja svoje osnove ima u pragmatičkom nasljeđu Džejmza i Persa. Definitivna godina zaokreta od hegelijanstva ka instrumentalizmu ipak je 1893,¹⁰ od kada se Djui formira kao samostalan mislilac, ali i kao komentator dešavanja u svakoj oblasti društvenog života. Ova promjena u filozofskim interesovanjima daje važno uporište za razumijevanje karakteristika njegove pravno-filozofske misli. Iako njegova „interesovanja obuhvataju cjelokupan raspon ljudskih djelatnosti i kulture“,¹¹ Djui je sebe smatrao filozofom i isticao značaj filozofije ne samo u tradiranom značenju postavljanja temeljnih pitanja, već i u značenju učenja čija je svrha poboljšanje života zajednice i pojedinca. Demokratija je, kao načelo i kao zadatak, riječ koju je Djuijevo pero tako često ispisivalo da se opravdano može govoriti o njegovom mišljenju kao mišljenju demokratije, koja je „cijelog života bila njegova preokupacija“.¹² Na taj način praksa, kojoj je neophodno kritičko promišljanje, postaje centralna filozofska tema najvećim dijelom zahvaljujući Djuijevom odnosu prema metafizičkoj tradiciji i njegovoj bliskosti pragmatičkom krugu mišljenja. O potpunoj pripadnosti Djuijevog mišljenja tradicionalnom pragmatizmu Persa i Džejmza ipak se ne može govoriti, jer je svoju filozofiju radije karakterisao kao eksperimentalizam, a razlozi za to se ogledaju, kao što ćemo vidjeti, i u pravnoj filozofiji.

Uvjerljivo svjedočanstvo o Djuijevim političkim opredjeljenjima daje nam Bertrand Rasel (Bertrand Russell, 1872-1970) navođenjem djelova svoje plodne prepiske s Djuijem koja potkrepljuje njegova antirevolucionarna opredjeljenja i antidogmatski stav. Otor prema marksizmu nakon posjete Sovjetskom Savezu 1928. godine Djui je, po Raselovim riječima, izrazio opaskom: „Sada kad sam

---

¹⁰ Videti Carla Faralli, *op. cit.*, p. 65.

¹¹ Ričard Bernstin, *Odgovornost filozofa*, priredio Obrad Savić, Beograd, „Beogradski krug“, 2000, str. 250.

¹² *Ibidem*.

se teško oslobodio tradicionalne ortodoksne teologije, nemam namjeru da se okujem drugom“.¹³

Djuijeva filozofija i angažman nastaju u vremenu koje anglo-američki filozofi nazivaju „the Golden Age of American Philosophy“, koje traje od 1880. do 1940. godine. Uprkos pretencioznosti, koju ovom nazivu zamjera kontinentalna filozofija, može se sa sigurnošću utvrditi originalnost mislilaca koji rade u duhovnom krugu pragmatizma. U prilog dalekosežnosti i značaju shvatanja nastalih u ovom periodu američke filozofije govori i njihova reafirmacija nakon gotovo poluvjekovnog „zaborava“.¹⁴ Rorti (Richard Rorty, 1931-2007), Bernstin (Richard Bernstein, 1932-) , Tejlor (Charles Margrave Taylor, 1931-) i mnogi drugi, uprkos značajnom i dugom bavljenju kontinentalnom filozofijom, duguju pragmatizmu poštovanje svog rada i valorizaciju svojih djela na kontinentu. Da nije te „specifično-američke“, pragmatističke tačke gledišta, djela neopragmatista ostala bi vjerovatno zaboravljena u predvorju kontinentalnog filozofskog obrazovanja kao prosti komentari.

Evropa i SAD – pravno-filozofska razilaženja. – Filozofska misao sjeverno-američkih autora situira se, skoro bez izuzetka, u izdvojena poglavlja istorija filozofije.¹⁵ Sistematike ozbiljnih filozofa i naučnika nikada ne treba smatrati beznačajnim, pa i u ovom slučaju sve upućuje na zaključak da doktrine pomenutih mislilaca treba tretirati u kontekstu samosvojnosti i specifičnosti pragmatičkog kruga mišljenja. Pragmatizam je prema svojim korjenima¹⁶ i specifič-

---

¹³ Bertrand Rasel, *op. cit.*, str. 729. Rasel ne krije kako ličnu tako i misaonu sklonost Djuijevim shvatanjima, ali kritikujući njegovo odbacivanje tradicionalnog shvatanja „istine“ staje na *amicus Plato, magis amica veritas* poziciju, koja Raselovo kazivanje čini prilično pouzdanim.

¹⁴ Gajo Petrović, *Suvremena filozofija*, Zagreb, „Školska knjiga“, 1979, str. 322.

¹⁵ Na taj način se pragmatizam obrađuje u npr.: Boris Kalin, *Povjest filozofije s odabranim tekstovima filozofa*, Zagreb, „Školska knjiga, 1987, str. 357-358; Gligori-je Zaječaranović, *Uvod u filozofiju*, Niš, DIGP „Prosveta“, 1992, str. 235-238; Dragan M. Jeremić, *Savremena filozofija Zapada*, Beograd, Srpsko filozofsko društvo, 1952, str. 36-50; Emile Brehier, *Histoire de la philosophie III* (IV ed.), Paris, Quadrige/PUF, 1989, pp. 903-911.

¹⁶ Bertrand Rasel, *Mudrost Zapada*, prev. Marija i Ivan Selečić, Beograd, „De-reta“, 2003, str. 304-305. Rasel jasno ističe Persove pokušaje ograđivanja od interpretacija njegove filozofije u djelu Viliijama Džejmza, te time osporava „persovsko“ porijeklo klasičnih pragmatičkih koncepcija riječima: „Savremeni pragmatizam ne potiče od Pirsra nego od onoga što je Viljem Džejms mislio da je Pirs rekao“.

nim koncepcijama, umnogome različitim od onih na evropskom kontinentu, misaoni okvir karakterističan za SAD. Određeni međuticaji između njega i evropske filozofije postojali su, naravno, ali nijesu uspjeli ostaviti dovoljan trag da bi se u istorijama filozofije sistematikom i sadržajem uključili u osnovne tokove zapadne misli. S druge strane, reference na nekog iz pragmatičke trijade autora (Persa, Džejmza, Djujija) u evropskoj filozofiji izuzetno su rijetke.

Tek je angažovanje Ričarda Rortija omogućilo „uvid u konvergenciju tokova evropske i anglo-američke filozofske misli, a osobito u bliskost pozicije koje zastupaju pragmatizam i hermeneutika“. ¹⁷ Prije Rortija ova je „veza“ evropske i anglo-američke filozofske misli bila nereflektovana preko pola vijeka – od Djujijeve smrti 1952. Ako je pragmatizam zaista komplementaran hermeneutici u filozofsko-pravnoj tradiciji, kako tvrdi Slobodan Simović, ¹⁸ i ako je Djuj uz Vitgenštajna (Ludwig Wittgenstein, 1889-1951) i Hajdegera rodonačelnik jedne postmetafizičke i postepistemološke filozofske tradicije, kao što tvrdi Rorti, ¹⁹ neophodno je pokušati uspostaviti dijalog ovih dviju tradicija (pragmatičke i hermeneutičke) i testirati njegovu plodnost. Saznanja da hermeneutika figurira kao jedan od osnovnih pristupa problemu vrjednovanja u primjeni prava ²⁰ i da o kraju filozofije i napuštanju klasičnih metafizičkih (onto-teo-loških) doktrina na evropskom kontinentu „pjevaju i vrapci na grana-ma“ – samo govore u prilog neophodnosti uspostavljanja pomenu-tog dijaloga i u oblasti pravne filozofije.

U pogledu zatvaranja očiju pred korelacijama pragmatizma i zapadnih tokova mišljenja izuzetak, dakako, nijesu ni istorije filozofije prava. Izlaganje Djujijevih pravno-filozofskih shvatanja odjeljuje se i uključuje prvenstveno u sjevernoamerički misaoni krug da bi mu se tek nakon toga pripisale određene karakteristike specifične za zapadne tokove misli (u „Storia della filosofia del diritto“ Gvida

---

¹⁷ Slobodan Simović, *Konsekventni neopragmatizam*, predgovor za: Ričard Rorti, *Konsekvence pragmatizma*, prev. Dušan Kuzmanović, Beograd, „Nolit“, 1992, str. 13.

¹⁸ *Loc. cit.*

¹⁹ Upor. Richard Rorty, *Philosophy and the Mirror of Nature*, II ed., New Jersey, Princeton University Press, 1980, p. 6.

²⁰ Upor. Jasminka Hasanbegović, *Perelmanova pravna logika kao nova retorika*, Beograd, Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, 1988, str. 7.

Fasa pripisuje mu se antiformalizam).²¹ Po Fasu je pragmatizam filozofski aspekt kulturne pojave koju označava izrazom *pobuna protiv formalizma*. Kakav je to formalizam i zbog čega se Djuijeva filozofija i filozofija prava odnose negativno prema njemu, biće objašnjeno u dijelu spisa koji se odnosi na Djuijevo pravno mišljenje. Prije toga treba pokušati formirati širu sliku odnosa anglo-američke filozofije i pravnog sistema SAD.

Problemi common law tradicije i pragmatizam kao rješenje.

– Druga polovina devetnestog vijeka na evropskom kontinentu donosi snažne podsticaje raskidu sa strogom sistematskom tradicijom velikih građanskih kodifikacija. Odnos prema velelepnoj građevini umnog poretka dedukovanog iz jedne ili nekolicine osnovnih normi prirodnog prava ogleđa se ponajbolje u Jeringovom (Rudolph von Ihering, 1818-1892) skretanju od pojmovne ka ciljnoj jurisprudenciji,²² te ciljnom tumačenju koje po svojoj osnovnoj intenciji iskoračuje izvan totaliteta zatvorenog sistema normi.²³ U kontekstu ciljne jurisprudencije antiformalizam se javlja kao osporavanje samosvojnosti i samodovoljnosti normativnog uređenja i kao poziv na skretanje interesovanja ka oblasti u kojoj pravno trebanje ostvaruje svoje efekte. Cilj traži opravdanje norme ne u njoj samoj ili nekoj višoj normi, već u društvu u kojem ta norma proizvodi dejstvo.

I dok je dedukcija logički postupak koji je evropsko pravo preuzelo od sistematskog karaktera zapadnog mišljenja i njegove težnje za obuhvatnošću i univerzalnošću, anglosaksonska tradicija daje primat precedentu kao izvoru prava i neku vrstu antiformalizma baštini gotovo po prirodi stvari. Kontinentalno-evropski pravni krug, izrastajući iz glosiranog i višestruko obrađenog rimskog prava, daje primat zakonodavnoj djelatnosti i opštosti pravnih pravila u odnosu na tradiciju „pravičnosti“ anglosaksonske provenijencije.

Sjeverna Amerika, distanciranjem od britanskog kolonijalnog imperijalizma, izgrađuje sistem organizacije vlasti – *checks and*

---

²¹ Guido Fasso, *Storia della filosofia del diritto, III, Ottocento e Novecento*, Roma-Bari, Laterza, 2001, p. 257. Faso, dajući ovaj mnogo hvaljeni pregled filozofije prava, posebno poglavlje „Le dottrine nordamericane“ posvećuje sjeverno-američkim filozofima prava.

²² Upor. Vladimir Vodinelić, *Građansko pravo, Uvodne teme*, Beograd, „Nemos“, 1991, str. 138.

²³ Guido Fasso, *op. cit.*, pp. 189-193.

balances, dok u pogledu funkcionisanja pravnog poretka ne prihvata prirodno-pravna shvatanja evropskog kontinenta, već preuzima od Velike Britanije precedentni način rješavanja pravnih sporova. Britanska pravna tradicija, koja dominira u pravnoj praksi i filozofskoj refleksiji prava u SAD, ne poznaje oslanjanje na pravilo uma koje je opštevažće, već je zasnovana na kazuistici i nevična kodifikaciji. U uslovima širokih pravnih nadležnosti federalnih jedinica i korjenitih socijalnih i ekonomskih promjena s kraja XIX i početka XX vijeka dovedeno je u pitanje pravilo *stare decisis common lawa*.²⁴ Krutost precedentnog prava odrazila se na sve veći rascjep između norme i stvarnosti, a osnovni zahtjev progresivnih pravnih učenja sastojao se u prilagođavanju prava društvenim promjenama. Pragmatički principi postaju uporište za rješavanje narastajućeg jaza između pomenutih društvenih promjena i tradicionalizma precedentnog prava.²⁵

Ranije je napomenuto da ono što se može označiti specifično američkom praksom mišljenja, pa i mišljenja društvenih i pravnih problema, nosi naziv pragmatizam. Odnos predstavnika pragmatizma prema tradicionalnim filozofskim problemima i njihovo formulisanje novih filozofskih koncepcija nije moguće izložiti u ovde primenom obimu. Ono što je, međutim, organski povezano s ovim izlaganjem jesu osnovne karakteristike pragmatičke misli, onako kako ih određuje sama ta misao. Tako američki filozofski duh, po Džonu E. Smitu (John Edwin Smith, 1921-), karakterišu: „Prvo, vjerovanje da je mišljenje primarno aktivnost kao odgovor na neku konkretnu situaciju i da ta aktivnost smjera na rješavanje problema. Drugo, vjerovanje da ideje i teorije moraju imati neku ‘oštricu’ ili moraju uticati na ponašanje ljudi koji ih drže i u situacijama u kojima oni žive. Treće, vjerovanje da se zemlja može civilizirati i da se za preke progresu mogu svladati primjenom spoznaje.“²⁶ Santajanina (George Santayana, 1863-1952) karakterizacija primata voluntarizma nasuprot kontemplativnosti, moralnosti nasuprot estetskom

---

²⁴ O uticaju društvenih promjena na pravo i o pravnom sistemu SAD pogledati: Budimir Košutić, *Uvod u velike pravne sisteme današnjice*, Beograd, JP Službeni list SRJ, 2002, str. 210.

²⁵ Upor. Carla Faralli, *John Dewey – Una filosofia del diritto per la democrazia*, p. 121-122.

²⁶ John E. Smith, *The Spirit of American Philosophy*, New York, Oxford University Press, 1966, pp. 188 – citirano prema: Gajo Petrović, *Suvremena filozofija*, str. 324.

odbacivanju prividnosti ili efemernosti – kao karakterizacija bića u američkoj filozofiji²⁷ – odlično odgovara pomjeranju težišta na društvene probleme, problem prava, obrazovanja i, uopšte, ono što je na kontinentu karakteristično kao problem praktičke filozofije, preporođene nakon II svjetskog rata. Ova Santajanina opaska o američkoj filozofiji (prvenstveno, o pragmatizmu), treba napomenuti, njega samog odlučno isključuje iz tog misaonog kruga.

Osnovna slika miljea u kojem Djuijev pragmatizam nastaje daleko je od potpune, ali daje neke osnovne naznake koje su značajne za bavljenje koncepcijom primjene prava u Djuijevim filozofsko-pravnim spisima.

Djui i pravna teorija i praksa. – Uz Djuijev pragmatizam u opisanim društvenim okolnostima u SAD krajem XIX i početkom XX vijeka razvija se i pravna teorija poznata pod nazivom *sociological jurisprudence* na čelu s Roskom Paundom (Roscoe Pound, 1870-1964) i Bendžaminom Kardozom (Benjamin Nathan Cardozo, 1870-1938).²⁸ Karla Farali, pišući o odnosu Djuijevog pragmatizma prema opredjeljenjima anglo-američkih pravnih teoretičara, priznaje Djuiju značaj u formiranju njihovih pravnih koncepcija, pa i direktan uticaj na formiranje teorijskih pozicija realizma korespondencijom i komunikacijom sa autorima ovog pravca. Realizam, koji je ovdje u pitanju, i njegovu podudarnost s principima pragmatizma ne treba miješati s naučnim realizmom. Pragmatisti se, naime, oštro protive svakom pokušaju naučnog realizma da izbjegne „prakse sopstvenog vremena“ i pronađe nešto aistorijsko i nužno.²⁹ Djuijev uticaj na pravni realizam je posljedica komunikacije dweju oblasti koje su jedna na drugu po prirodi stvari upućene – filozofije i teorije prava, čiji su zajednički predmeti pravo i kultura u kojoj pravo biva stvarano i primjenjivano. Rosko Paund – trasirajući mogućnosti daljeg razvoja anglo-američke pravne misli,³⁰ koje je prije njega naznačio Houmz (Oliver Wendell Holmes, 1841-1935) – dijeli duhovne korijene s Djuijem u projektima koji su predstavljali „živu

²⁷ *Ibid.* – prema *ibid.*, str. 325.

²⁸ Carla Faralli, *John Dewey – Una filosofia del diritto per la democrazia*, p. 128.

²⁹ O ovom Djuijevom i Džejmzovom negativnom opredjeljenju prema filozofskoj tradiciji detaljno govori Rorti u eseju *Pragmatizam, relativizam, iracionalizam* u: Ričard Rorti, *Konsekvence pragmatizma*, str. 303-324.

³⁰ Trivo Indić, *Paundovo zauzimanje za filozofiju prava*, predgovor za: Rosko Paund, *Uvod u filozofiju prava*, Podgorica, CID, 1996, str. 34.

spregu nauke i socijalnih reformatora“.³¹ Socijalna jurisprudencija i pragmatizam jesu, na neki način, ukupnošću svojih težišta i nastojanja, dvije strane iste medalje.

„Sociološka jurisprudencija – čiji je on (Rosko Paund – B.S.) sinonim – jeste pokret za pragmatizam u filozofiji prava, za prilagođavanje načela i doktrina potrebama ljudi, za stavljanje ljudskog činioca u središte i vraćanje logike na njeno pravo mjesto kao instrumenta.“³²

Paundovo jasno i izričito prihvatanje Djujievih shvatanja inteligencije i svjesne aktivnosti u službi društvene promjene potvrđuje Djujiev uticaj u oblastima kojima se nije, kao što ćemo vidjeti, sistematski i cjelovito bavio.³³

Postoji pak još jedna dimenzija koja ukazuje na direktniju vezu između pragmatizma i prava, tačnije, njegove primjene. Neophodno je napomenuti da je od samih svojih početaka pragmatizam bio povezan s pravom, da je, naime, jedan od osnivača pragmatizma i članova tzv. „metafizičkog kluba“, koji se okupljao oko Persa, bio i pomenuti *justice* Oliver Vendel Houmz. Veza između Houmza i Djujija, njihovih djela, angažmana i uticaja jeste nesporna. Pravna *vita activa* suca imala je toliki značaj za Djujija da ga je smatrao „modelom liberalnog duha“.³⁴ Čitav niz zajedničkih pravnih shvatanja povezivao je ova dva američka velikana: poimanje prava kao istorijskog i socijalnog fenomena, neprihvatanje koncepcija formalno-logičkog razvoja prava,³⁵ isticanje značaja istorijskog metoda koji omogućava razumijevanje pozitivnog prava i razloga njegove obaveznosti, shvatanje o neophodnosti uvođenja naučnog metoda u planiranje društvenih promjena. Houmz je, vičan ne samo pravnoj praksi nego i pravnoj teoriji, izvršio odlučujući uticaj na izgradnju principa sociološke jurisprudencije i djelovanjem omogućio napuštanje prakse sudovanja Vrhovnog suda koja je pogodovala klasičnom liberalnom konceptu ekonomije i na taj način počela ugrožavati stabilnost američkog ekonomskog sistema. Ovaj uticajni pravnik je svojim djelom „otvorio nove puteve američke pravne misli“.³⁶ Prav-

---

³¹ *Ibid.*, str. 16.

³² *Ibid.*, str. 18.

³³ *Ibid.*, str. 32-33.

³⁴ Carla Faralli, *op. cit.*, p. 123.

³⁵ Carla Faralli, *op. cit.*, pp. 126-127.

³⁶ Trivo Inđić, *op. cit.*, str. 21.

na i filozofska shvatanja koja su zajednička Djuiju i Houmzu imaju dakle porijeklo u pragmatizmu, koji je obilježio filozofsku misao u Americi i omogućio promjenu odnosa prema tradiciji u pravnoj teoriji i praksi.

Djuijeva filozofija prava

Nema sumnje da ne možemo govoriti o cjelovitoj i sistematskoj filozofiji prava Džona Djuija.³⁷ O nepostojanju sistematike u izlaganju pravno-filozofske tematike kod Džona Djuija govori i Karla Farali, upuštajući se u pokušaj rekonstrukcije njegovih pravno-filozofskih postavki. Izgrađujući svoje shvatanje demokratije kao procesa koji nam je uvijek zadat, Djui se na pitanja prava osvrće prvenstveno u kontekstu pobjede demokratskih principa u svim sferama društvenog života. Uprkos činjenici što je filozofiji prava posvetio svega nekoliko članaka,³⁸ filozofija prava je uz logiku, pedagogiju, etiku i politiku dio Djuijevoeg „globalnog projekta“ demokratizacije i humanizacije svih oblasti društvenog života. Upravo zbog te usmjerenosti na demokratiju kao na prizmu kroz koju se prelamaju svi ostali filozofski problemi Djui je okarakterisan kao „prvi filozof koji se usudio interpretirati u svjetlu demokratije osnovna filozofska pitanja i u svjetlu društvene reforme značenje svijesti“.³⁹ Karla Farali ispravno primjećuje da se Djuijeva pravna shvatanja moraju vrednovati u ovom kontekstu, a ne samo, kako je to običavala kritika, kao primjena principa instrumentalizma na pravo.⁴⁰ Jasno je, ipak, da se temeljna obilježja Djuijevih pravnih shvatanja formiraju i na osnovu filozofskih postavki koje su se postepeno izgrađivale tokom skoro sedamdeset godina njegove intelektualne aktivnosti. Pokušaćemo, držeći se navedenog, da obrazložimo uslovljenost Djuijevih razmatranja pravnih problema njegovom filozofskom koncepcijom.

---

³⁷ Videti Carla Faralli, *John Dewey – Una filosofia del diritto per la democrazia*, p. 64.

³⁸ Za spisak filozofsko-pravnih članaka Džona Djuija videti Bibliografiju.

³⁹ Lewis S. Feuer, *John Dewey and the Back-to-the-People Movement in American Thought*, „*Journal of the History of Ideas*“, 1959, pp. 545-568. – navedeno prema Carla Faralli, *op. cit.*, p. 63.

⁴⁰ Carla Faralli, *op. cit.*, p. 64.

Antiformalistička opredjeljenja i njihovi filozofski korijeni.

– Antiformalizam se u teoriji prava određuje kao „odbijanje formalizma [*sic!*]“⁴¹ i poziv na okretanje prava stvarnosti i društvenom životu. Otpor formalizmu pravne pojmovnosti je umnogome uzrokovano krupnim društvenim preobražajima, porastom industrijalizacije i promjenama uslova života širokih društvenih grupa.⁴² Pravo je, sa svoje strane, imalo poteškoća da prati ove promjene ne samo u sistemima kontinentalnog prava već i u anglosaksonskom pravu. Evropski kontinent je otpor formalizmu pravnog sistema izrazio u francuskom zakonskom antiformalizmu i njemačkom konceptualnom antiformalizmu,⁴³ dok je u SAD Djuijev eksperimentalizam izvršio presudan uticaj na formiranje antiformalističkih pravnih teorija. Konceptualni antiformalizam prve razvojne impulse dobija od Jeringove ciljne jurisprudencije i izgrađuje se kao antiteza pravnom pozitivizmu.⁴⁴ U Francuskoj ovaj pravac u teoriji i filozofiji prava, čiji su najznačajniji predstavnici François Ženi (François Geny, 1861-1938) i Leon Digi (Leon Duguit, 1859-1928), počinje otporom identifikaciji kodifikovanog zakona i prava i kritikom tradicije negiranja bilo kakve stvaralačke uloge sudiji.⁴⁵ Koje su osnovne karakteristike antiformalizma u Americi i koji su njegovi filozofski korijeni?

Antiformalizam u onom dijelu Djuijevog opusa koji bi se, uslovno rečeno, mogao nazvati pravnom filozofijom izgrađen je u odnosu na vladajuća pravna shvatanja njegovog vremena. Djuijeve stavove opredjeljuje kritika jusnaturalizma, Ostinovog (John Austin, 1790-1859) imperativizma i njihovih koncepcija izvora prava, primjene prava i cilja prava.⁴⁶ Uputno je napomenuti da duh odbijanja deduktivne prirodnopravne tradicije nema, po Fasovoj ocjeni, neku opštu filozofsku formulaciju izuzev one koju dobija kod

---

⁴¹ Carla Faralli, *Appunti di storia della filosofia del diritto*, Bologna, Gedit, 2005, p. 55.

⁴² *Loc. cit.*

⁴³ *Loc. cit.* Karla Farali preuzima ovu klasifikaciju antiformalističkih teorija od Renata Trevesa: Renato Treves, *Sociologia del diritto*, Torino, Einaudi, 1987.

⁴⁴ *Ibid.*, pp. 55-59.

⁴⁵ *Ibid.*, pp. 59-62.

⁴⁶ John Dewey, *My Philosophy of Law*, u AA.VV., *My Philosophy of Law: Credos of Sixteen American Scholars*, Boston, Boston Law Book Co., 1941, pp. 73-85. – prevod na italijanski u Carla Faralli, *John Dewey – Una filosofia del diritto per la democrazia*, pp. 247-255.

Djuija. Utoliko prije Djuijev filozofski doprinos pravnom antiformalizmu jeste ogroman i počiva u rekonceptualizaciji logike, tačnije, u kritici shvatanja logike kao vrijednosti *per se*. Logika je Djuiju „funkcija ljudskog djelovanja“, neraskidivo povezana s činjenicom društvenosti i društvene uslovljenosti *ispitivanja*,⁴⁷ koje predstavlja „progresivno rješavanje problema“.⁴⁸ Shvaćena na taj način, logika igra neprocenjivu ulogu u Djuijevom naglašavanju značaja naučnog pristupa društvenim i pravnim problemima. U pragmatičkoj interpretaciji logika sama po sebi nema prioritetan značaj, već se njena praktična primjena postavlja kao model koji ukazuje na okrenutost „posljedicama prije nego antecedensima“.⁴⁹ Na kraju, kritika samostalnosti logike ima utemeljenja u samim počecima ove filozofske discipline. Već naslov *Organon* (pod kojim su naknadno objedinjeni Aristotelovi logički spisi) jasno ukazuje na izvorno shvatanje logike kao filozofske discipline čije proučavanje nema samostalnu već utemeljujuću vrijednost, u smislu razmatranja *oruđa* kojim mi saznajemo stvarnost. Kant će, zaustavljajući „neosnovane pretenzije uma“ u saznanju stvari po sebi, tvrditi nužnu ograničenost čistog uma, ne smjerajući na hipostaziranje logike kao vrhovne vrijednosti (za razliku od neokantovske recepcije).⁵⁰ Učenje o oblicima valjane misli u Djuijevoj filozofiji dobija instrumentalni oblik, izvorniji od analitičkog i pojmovnopravnog razumjevanja logike, pa se i njegov pristup filozofskim i društvenim problemima označava kao instrumentalizam ili, kako ga je sam češće nazivao, eksperimentalizam. Identifikovanje logike i naučne metodologije u Djuijevoj filozofiji ima za posledicu „naznačenje ogromnih mogućnosti konkretne transformacije i poboljšanja ljudske stvarnosti koje su sadržane u teorijskom stavu aktivno povezanom s naučnom i svakodnevnim praksom“.⁵¹

Rezultat davanja prioriteta metodologiji (kako se primijenjena logika tradicionalno naziva), bez obzira na dalekosežnost njegovih posljedica, Faso ocjenjuje kao sekundaran u razmatranju Djuije-

⁴⁷ Guido Fasso, *op. cit.*, p. 257.

⁴⁸ Carla Faralli, *op. cit.*, p. 39.

⁴⁹ *Loc. cit.*

⁵⁰ Videti Imanuel Kant, *Kritika čistog uma*, prev. dr Nikola Popović, predgovor Miloš Arsenijević, Beograd, „Dereta“, 2003.

⁵¹ Carla Faralli, *op. cit.*, p. 43.

vog antiformalizma. Mnogo važnije za filozofiju prava – smatra Faso – jeste njegovo shvatanje prava i sudske vlasti kao društvenih institucija čije funkcionisanje predstavlja rezultat sudjelovanja cjelokupnog društva, te nikako nije izolovano djelo pravnika. Ovo shvatanje je plod istorijske i sociološke koncepcije prava, koja na pravo gleda kao na proces čiji se momenti (kao što su norme i njihova primjena) ne mogu izolovati.⁵² Da li je ovo posljednja riječ o filozofiji prava Džona Djuija ili se njegova logička i epistemološka opredjeljenja moraju posmatrati u svjetlu njegovih pravnih i političkih opredjeljenja? Od odgovora na ovo pitanje zavisi status ovog američkog filozofa u istoriji filozofije prava: da li se Djuijevo pragmatičko shvatanje prava i politike može okvalifikovati kao *preokret*? Karla Farali tvrdi da je tako, a sami preokret, po njenim riječima, zaslužuje epitet *kopernikanski*.⁵³ Nešto više o tome biće rečeno u okviru razmatranja instrumentalne logike i njenog značaja za primjenu prava.

Šta je pravo? – „Moja filozofija prava“, tekst kojim Djui nastoji definitivno izložiti svoje pravne postavke, nije samo konačna pozicija instrumentalnog shvatanja prava već i svojevrsan manifest okretanja društvenoj stvarnosti na koju se pravo odnosi. Tim tekstom Djui nastoji obrazložiti svoja filozofsko-pravna shvatanja formirana u duhu pragmatizma i sociološke jurisprudencije.

Svako, pa i Djuijevo filozofsko promišljanje prava počinje centralnim problemom pravne filozofije čija rješenja često određuju i razmatranja ranijih shvatanja prava i njihovih dometa.⁵⁴ Rečnikom filozofske hermeneutike,⁵⁵ Djui negatorski pita: koji su to principi na osnovu kojih možemo opravdati ili kritikovati pravila pozitivnog prava, identifikujući bez greške „vječni“ problem pravnog mišljenja od Sofoklove Antigone do danas? Locirajući pitanje koje omogućava

---

⁵² Guido Fasso, *op. cit.*, p. 258.

⁵³ Carla Faralli, *op. cit.*, p. 21.

⁵⁴ Uporedi: Ljubomir Tadić, *Filozofija prava*, Zagreb, „Naprijed“, 1983. Tadić u ovoj istoriji filozofije prava pravne filozofije razumije u zavisnosti od njihovog odnosa prema problemu prirodnog prava, a cjelokupnu pravnu filozofiju kao odnos prema ovom pitanju.

⁵⁵ Uporedi: Hans-Georg Gadamer, *Um u doba nauke*, prev. Suzana Spasić, Beograd, „Plato“, 2000, str. 64. Filozofska hermeneutika se po Gadameru razlikuje od tradicionalne pomjeranjem interesovanja na pitanja umjesto na odgovore. Na tom fonu i Djui postavlja pitanje koje propituje tradiciju mišljenja prava.

va filozofiju prava, Djui poseže za dominantnim odgovorima pravne filozofije i pristupa njihovom vrednovanju. Konceptije na koje referira imaju poseban značaj u analizi njegovog rješenja ovog osnovnog pitanja. On kao referentne uzima, već je napomenuto, prirodno-pravni i Ostinov odgovor. Razmotrimo ova shvatanja slijedeći Djuijevo izlaganje.

Na samom početku razmatranja Djui uzima kao osnovna pitanja filozofije prava izvor prava, cilj prava i primjenu prava. Kako se ta pitanja postavljaju u pomenutim konceptijama i šta je to što ranije doktrine čini prevazidenim? Razlikovanje između onoga što pravo jeste i onoga što bi trebalo biti ostaje u Djuijevo vrijeme živo u prirodno-pravnim shvatanjima koja „ostaju vjerna liniji ideja formulisanih u srednjem vijeku“.⁵⁶ U odgovoru na tri osnovna problema, jusnaturalizam poistovjećuje pitanja izvora i cilja prava. Postuliranjem principa koji su izvor cjelokupnog prava i koji su pravu zadati, problem se svodi na prosto „vjerovanje šta bi takva pravila i prakse *trebalo da budu*“.⁵⁷ Suština jusnaturalističkog stanovišta je uvjerenje da se u iskustvu ne može pronaći stabilan kriterijum na osnovu kojeg bi cijenili pravo i njegovu primjenu. Jasno je da ovaj smjer mišljenja Djuiju ne može ponuditi model za rješavanje osnovnih pitanja filozofije prava. Teoretičari prirodnog prava, uvjereni u mogućnost dedukcije pravnog sistema iz malog broja umnih ili božanskih pravila, stavljaju u zapečak socijalnu sredinu u kojoj se pravo ima ostvariti. Svako pojmovno apstrahovanje realne situacije za društvo kojem je, po Djuiju, kreativna demokratija zadatak – znači nasilje nad životom društva od strane sastavnog dijela tog života: prava.

Pravo, dakle, mora biti temeljno društveni fenomen, poticati iz društva i ostvarivati se u njemu. Ali koji je dio društva izvor prava? Ostinova koncepcija suverenu daje dignitet izvora prava. I dok se ostaje u tim opštim okvirima pravne teorije, Djui nema prigovora. Problem nastaje kada se nosilac suvereniteta locira u jednoj društvenoj instituciji.⁵⁸ Ostin nije u stanju da prizna cjelokupnom društvu uticaj na „život“ prava, već stavlja *legislatio* u ruke suverenu, ali uz jednu značajnu prednost u odnosu na prirodno-pravne konceptije.

⁵⁶ John Dewey, *My Philosophy of Law* – prema nav. ital. prevodu, p. 248.

⁵⁷ *Loc. cit.*

⁵⁸ Za rekonstrukciju cjelokupnog Djuijeovog kritičkog odnosa prema ovoj koncepciji vidi: Carla Faralli, *op. cit.*, pp. 69-78.

On suverenitet postavlja u društvene okvire, ne kreirajući metafizičke postavke jedinog ispravnog, umnog, božijeg prava.⁵⁹

Intencija ovakvog odnosa prema tradiciji sada dobija jasnije konture. Djui se na karakterističan način odnosi prema ranijim doktrinama, koje, ne u hegelovski dijalektičkom, već u pravolinijski evolucionom smislu poništavaju jedna drugu. Razmatranje razvoja filozofsko-pravnih učenja od prirodnog prava, preko Ostina, do Djuijeve sopstvene koncepcije smjera na valorizaciju tradicionalnih shvatanja na osnovu kriterijuma društvene imanentnosti prava. U Djujevom shvatanju nema mjesta favorizovanju jednog dijela društva u kreiranju pravnog poretka. Shvatanjem da je izvor prava cjelina društvenih odnosa i struktura Djui nastoji smisleno dovršiti istorijski tok filozofije prava u svojoj filozofskoj koncepciji, koja pravo reflektuje u kontekstu društveno-istorijske situacije u Americi s početka XX vijeka. Šta je po Djuiju osnovno obilježje te socijalno-istorijske situacije? Iz sveg rečenog možemo zaključiti da je to demokratija, njene kreativne i kritičke manifestacije, koja, shvaćena procesno, predstavlja, kao što je i ranije napomenuto, inteligenciju na djelu.⁶⁰

Nakon ovih razmatranja treba odgovoriti na naslovno pitanje. Pravo je dakle „apsolutno socijalni fenomen, socijalan po porijeklu, po svrsi i primjeni“.⁶¹ Iako Djui u političko-filozofskim djelima nastoji da definiše pojmove društva i društvenog odnosa, način pristupa ovoj problematici u članku koji se ovdje razmatra jeste nešto drugačiji. Naime, Djui smatra da za potrebe analize prava kao društvene pojave nije neophodno utvrditi tačno značenje „socijalnog“, već je dovoljno precizirati da se ovaj termin, „bez obzira na njegovo značenje“, primjenjuje na „ljudske aktivnosti i oblike ponašanja shvaćene kao *interakcije*“.⁶² Takvo preciziranje je sasvim dovoljno Djuiju da u ovoj analizi „socijalno“ shvati kao proces i na taj način negira njegovu dovršenost, okončanost i optimalnost.⁶³ Pravo se samom činjenicom pripadnosti ovom konglomeratu društvenog mora shvatiti kao dio „kompleksa (društvenih-B.S.) aktivnosti, kao društveni proces u

⁵⁹ Vidieti Carla Faralli, *op. cit.*, pp. 77-78.

⁶⁰ Ričard Bernstin, *op. cit.*, str. 250-265. „Kreativna demokratija – zadatak koji stoji pred nama“ jeste naslov govora koji je Djui održao 1939. godine. Taj govor je po Bernstinu ključ za razumjevanje Djuijeveg shvatanja demokratije.

⁶¹ John Dewey, *op. cit.*, p. 249.

⁶² *Loc. cit.*

⁶³ *Loc. cit.*

samom sebi, a ne kao nešto dovršeno ili nešto što se odigralo u određenom trenutku“.⁶⁴ Shvatanje prava kao dijela ukupnog društvenog procesa ukazuje na to da „pravo ne može biti razmatrano kao zaseban entitet“,⁶⁵ tj. bilo kao nešto noumenalno (kao što to čini jusnaturalizam) bilo kao nešto što odlučujuće zavisi od volje jednog dijela društva (kao što to čini Ostin).

Ne pretendujući na potpunost izlaganja Djuijeveih pravnih shvatanja, valja se odrediti prema još jednom važnom pitanju za određenje prava i za povezanost tog određenja s Djuijeveim filozofskim koncepcijama.

Instrumentalna/eksperimentalna primjena prava. – Rezimirajući sopstvena pravna shvatanja u pomenutom članku, Djui posebno pažnju posvećuje primjeni prava. Karakterističan je, međutim, način na koji on pristupa primjeni: ne u smislu tehničkih postupaka „ponašanja ljudi po njegovim (pravnim – B.S.) normama“,⁶⁶ već u smislu razmatranja primjene prava u kontekstu shvatanja prava kao društvenog procesa.⁶⁷ Koje je onda mjesto primjene prava u određenju prava kao procesa? Djui nedvosmisleno odgovara:

„Ono što zovemo primjenom prava nije nešto što se odigrava nakon donošenja pravnog pravila ili zakona, već je njihov nužan dio: koji je tako neophodan da u datim slučajevima možemo suditi šta pravo jeste jedino utvrđivanjem kako ono djeluje, koje su njegove posledice u tekućim ljudskim aktivnostima i koji je njegov uticaj na njih.“⁶⁸

Primjena nije nastavak prava, nešto što može a ne mora da se odigra. Tek primjena pravnog pravila ili zakona (a rule of law or statute) daje im karakter pravne norme i omogućava uvid u efektivnost prava u društvu u kojem djeluje. Zaključak prepustimo Djuiju:

---

⁶⁴ *Loc. cit.*

⁶⁵ *Ibid.*, p. 250.

⁶⁶ Radomir Lukić, *Metodologija prava*, V izd., Beograd, IP „Justinian“, 2003, str. 285-304.

⁶⁷ Carla Faralli, *op. cit.*, p. 86.

⁶⁸ John Dewey, *My Philosophy of Law*, citirano prema: Carla Faralli, *John Dewey – Una filosofia del diritto per la democrazia*, pp. 85-86: „[W]hat is called application is not something that happens after a rule of law or statute is laid down, but is a necessary part of them: such a necessary part indeed that in given cases we can judge what the law is as matter of fact only by telling how it operates, and what are its effects in and upon the human activities that are going on.“

„[B]ez primjene postoje samo komadi papira ili glasovi u zraku ali ništa što bi se moglo nazvati pravom.“⁶⁹

Ova koncepcija primjene prava ne može biti nezavisna od filozofskih koncepcija ovog eksperimentaliste. Zato treba razmotriti povezanost stavova o primjeni prava kao dijela cjeline pravnog procesa s Djujievom koncepcijom *istine*. Dakle, šta je za Djuija istina i kako je ona povezana s primjenom prava?

Pragmatizam se filozofski nerijetko određuje karakterističnim shvatanjem istine ili, ispravnije, odbacivanjem razmatranja ovog pojma. Kraj XIX i početak XX vijeka pravi temeljan filozofski raskid s dugom tradicijom dominacije *teorije korespondencije* u određenju istine, teorije koja istinu vidi u slaganju suda sa stvarnošću. Već se s Ničeom (Friedrich Wilhelm Nietzsche, 1844-1900) istina određuje van logičkih shema i njihovih veza sa stvarnošću. Pragmatizam sa svoje strane daje doprinos kritici tradicionalnih koncepcija određujući istinu kao slaganje s čovjekovim potrebama ili, drugim riječima, pripisujući epitet istinitog onome što je praktično korisno. Istinitost je kvalitet posljedica određene ideje koji omogućava shvatanje njenih „plodova“.⁷⁰

Pojam istine odnosno njegova kritika donijela je Djuiju u prvim decenijama prošlog vijeka značajnu pažnju u filozofskim krugovima. U shvatanju stvarnosti kao procesa nema mjesta statičkim, vječnim i savršenim koncepcijama,⁷¹ već se pojam istine nanovo izgrađuje u kontekstu eksperimentalizma i logike kao naučne metodologije.⁷² „Za Djuija, suštinu logike čini ispitivanje, a ne istina ili saznanje“.⁷³ Suočavanje s efemernošću ljudskih istina značajno je za nas upravo zbog zaključka koji Djui izvlači iz ove rekonceptualizacije, a koji omogućava da se Djuijeva shvatanja nazovu eksperimentalizmom. Njegovu logičku teoriju obilježava u bitnom okrenutost posljedicama – rezultatima kao ispitivanje djelovanja, prije nego uzrocima.⁷⁴ Osvrtanje unazad nam, po Djuju, ne daje rješenja, niti nam rješenje daju slijepa vjerovanja i njihova univerzalizacija.

---

⁶⁹ *Ibidem*: „[W]ithout application there are scraps of paper or voices in the air but nothing that can be called law.“

⁷⁰ Gajo Petrović, *op. cit.*, str. 27.

⁷¹ Bertrand Rasel, *Istorija zapadne filozofije*, str. 729.

⁷² Carla Faralli, *op. cit.*, p. 35.

⁷³ Bertrand Rasel, *op. cit.*, str. 731.

⁷⁴ Upporediti Carla Faralli, *op. cit.*, p. 43. Ovo je inače i osnovna meta Raselovog prigovora Djujievom shvatanju istine.

Time što smo naznačili osnovne postavke eksperimentalizma u logici, već smo ocrtali analogije s primjenom prava i s njegovim vrednovanjem. Pravo je društveni proces podložan „aktivnostima razvoja“ i kao takav ima određene posljedice, čije razmatranje omogućava vrednovanje prava, „ostavljajući ga netaknutim ili mjenjajući ga“.⁷⁵ Ako ranije koncepcije koje Djui razmatra ne mogu ponuditi pouzdan odgovor na pitanje vrjednovanja pravnih rješenja, u Djuijevoj koncepciji vrjednovanje prava i njegovih djelova postaje moguće zauzimanjem sljedećih teorijskih pozicija:

- koncepcijom instrumentalne i eksperimentalne logike,
- shvatanjem prava kao procesa i
- shvatanjem primjene prava kao nerazdvojivog dijela toga procesa.

Iako izolovano i fragmentarno, pravna i filozofska strana problema dobijaju karakter povezanih etapa u *zaokretu* od metafizike ka pitanjima prakse i njihovom rješenju. Djelanje izaziva posljedice, mjerljive i uporedive, a pravo svoje rezultate ima u onome na šta se odnosi. Stoga jedno pravno rješenje ima prednost nad drugim samo na osnovu efekata koje proizvodi u konkretnom društvu.

Djuijeva kritika tradicionalnih filozofskopravnih koncepcija odbacuje shvatanja o mogućnosti vrjednovanja pravnih rješenja na osnovu meta-normi u kojima se stiču izvor i cilj prava i usmjerava pažnju pravne refleksije na pitanja efekata koje pravna rješenja imaju u društvu. Uklapanjem ovih rezultata ispitivanja Djuijeve koncepcije primjene prava u rezultate dobijene u prvom dijelu rada, u kojem je Djuijevo mišljenje razmotreno kao dio ukupnih procesa preobražaja američkog društva, možemo formirati cjelovitu sliku na kojoj se pravi značaj njegovih shvatanja jasno uočava. Izazovi vremena i promjenjene društvene okolnosti stvorene industrijalizacijom i tehnikom kao motorom ekonomskog razvoja dovode u pitanje samoregulatornu dovoljnost kapitalističke ekonomije. Filozofska, pravna i politička razmatranja okreću se razmatranju posljedica zakona, odluke i pravila u kontingentnosti društvenog života.⁷⁶ Pravo se mora prilagoditi cilju ostvarivanja demokratskog društva, a, kao

---

⁷⁵ John Dewey, *op. cit.*, prema nav. ital. prevodu, p. 254.

⁷⁶ Uporediti Robert A. Hajneman, *Uvod u političke nauke*, prevod Ana Ščepanović, Damir Vujošević i Uroš Zeković, Podgorica, CID, 2004, str. 70. Ukratko o Djuijevom odnosu prema političkoj teoriji.

što smo vidjeli, u tu je svrhu angažovana je cjelokupna Djuijeva filozofska misao. Da li je ostvarenje ovih ciljeva moguće i da li je do njihovog ostvarenja došlo, iz ove perspektive i s ove vremenske distance čini se provjerljivim. Ovaj spis ipak ne može imati pretenzije da na ta pitanja odgovori.

Umjesto zaključka – Osnovne kritičke smjernice. – Filozofija Džona Djuija bila je u zlatnom dobu američke filozofije reper za misao krupnih promjena koje su se odigravale u američkom društvu, ali i svjedočanstvo o globalnim događajima krize kapitalizma i dva svjetska rata. U vrijeme kompletiranja njegovog filozofskog opusa na evropskom kontinentu se stav prema metafizičkoj tradiciji izgrađuje u plodnom mišljenju Martina Hajdegera, koje je poniklo iz kritike evropske kulture i nagovještaja kraja zapadne filozofije. Hajdeger svoj *Sein und Zeit* objavljuje 1927. godine i otvara nove mogućnosti refleksije koje će obilježiti nastupajuće evropsko mišljenje. Preporod praktičke filozofije nakon II svjetskog rata dobrim je dijelom uslovljen eksploatacijom Hajdegerove filozofske pozicije.⁷⁷ Za razliku od Djuija, koji je svoju misao od samih početaka usmjerio na čovjeka i njegov svijet po kojem se mjerila svaka oblast teorijskog promišljanja, Hajdeger daje tubivstvovanju (čovjeku u modusu autentične egzistencije) sekundaran značaj u odnosu na bivstvovanje (bitak) – totalitet u odnosu na koji je čovjek samo „pastir“. Vjerujući u sposobnost čovječanstva da se izvuče iz „samoskrivljene nepunoljetnosti“,⁷⁸ Djui je svoju filozofiju pravio po mjeri čovjeka i bio zastupnik humanističke orijentacije u istoriji filozofije. Negatorski odnos prema tradiciji (koji je nagoviješten u dijelu o primjeni prava) kod Djuija smjera na progres modeliran po evolucionističkim konceptima, sa sviješću o *falibilitetu*, te učenju na greškama. Hajdeger pak čin *koraka unazad* postavlja kao filozofski metod sagledavanja istorije filozofije, elitizujući mišljenje bivstvovanja pjesnika i filozofa.⁷⁹ Autori radova o Djuiju i Hajdegeru rijetko propuštaju da

---

⁷⁷ Drago Perović, *Levinas versus Hajdeger*, Beograd, „Jasen“, 2006, str. 53. „Slažemo se sa Figalom da „Levinasova etika“ ne bi bila moguća bez Hajdegerove filozofije – kao ni Sartrov egzistencijalizam, Gadamerova hermeneutika, Deridina dekonstrukcija...“

⁷⁸ Imanuel Kant, *Pravno-politički spisi*, priredio, izabrao i preveo Zvonko Posavec, Zagreb, „Politička kultura“, 2000, str. 35.

⁷⁹ Za odnos Djuijevog i Hajdegerovog mišljenja pogledati: Ričard Rorti, *Konsekvenca pragmatizma*, str. 141-170, poglavlje: *Prevladavanje tradicije: Hajdeger i Djui*.

uz razmatranje opštih filozofskih postavki pragmatizma i egzistencijalizma posvete pažnju političkom angažmanu ova dva mislioca. Uz analize povezanosti njihovih filozofskih shvatanja i političkih uvjerenja neizostavno se postavlja pitanje „odgovornosti filozofa“ za eventualne političke reperkusije njegovih filozofskih koncepcija.⁸⁰ I zaista, kod Djuija i Hajdegera nalazimo sličnosti inicijalnih filozofskih nastojanja, s jedne strane, a s druge, bitno različit razvoj tih nastojanja i dijametralno suprotna politička stanovišta. Projekat razaranja metafizičke tradicije u Djuijevom slučaju rezultira filozofijom demokratije koja je posvećena *očovječenju čovjeka* i koja je svoju najbolju potvrdu dobila u njegovim političkim stavovima i životu posvećenom afirmaciji demokratskih načela u koja je čvrsto vjerovao. Iz Hajdegerovog filozofskog projekta ne može se isključiti razmatranje njegove podrške nacional-socijalizmu, podrške koja kulminira rektorskim govorom, u kojem osnovni pojmovi njegove filozofije bivaju pretumačeni i dobijaju nacional-socijalističku konotaciju.⁸¹ Na pitanje političkog angažmana ove dvije figure zapadne filozofije ovim se vjerovatno i može odgovoriti, dok ocjena vrijednosti njihovih filozofija ipak zahtjeva analizu koja prevazilazi mogućnosti ovog spisa. Ipak, važno je da se Djui i Hajdeger mogu komparirati i da duh filozofskog mišljenja nema granicu negdje na sredini Atlantskog okeana.

Pitanjima filozofije prava, kao što je naznačeno ranije u radu, Djui nije posvetio neko sistematsko djelo. Ona ipak, sticajem teorijskih okolnosti i Djuijevog shvatanja demokratije, imaju značajan položaj u tom opusu, čak možda i položaj posrednika između bavljenja ontološkim pitanjima i pitanjima ljudske zajednice kao demokratske. Djuijeva pravna stanovišta koja su formirana u prvoj polovini XX vijeka u društveno-istorijskom miljeu koji je objašnjen u

---

⁸⁰ Ovo povezivanje opštih filozofskih stanovišta i praktičkih političkih angažmana nalazimo i u radovima Bernstina, Perovića, Farijasa, Levinasa i drugih, radovima koji su korišćeni i u ovom spisu.

⁸¹ O odnosu Hajdegera i njegovog mišljenja prema nacional-socijalizmu vidi: Viktor Farijas, *Hajdeger i nacizam*, prev. Jelena Stakić i Zoran Stojanović, Sremski Karlovci-Noví Sad, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1994; Drago Perović, *Levinas versus Hajdeger*, Beograd, „Jasen“, 2006, str. 332-356; Emanuel Levinas, *Drugi, utopija, pravda*, u Emanuel Levinas, *Među nama, mislit-na-drugog*, prev. Ana Moralić, Sremski Karlovci-Noví Sad, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1998, str. 293-294; Slobodan Žunjić, *Hajdeger i nacionalsocijalizam*, Noví Sad, Književna zajednica Novog Sada, 1992.

prvom dijelu rada – podložna su prigovorima koji mogu imati samo relativan značaj. Razlozi za to su sadržani u samim Djujievim koncepcijama istine, istoričnosti društvenih pojava i filozofskih shvatanja, koncepcijama koje su obrađene u drugom djelu rada u sklopu njegove filozofije prava. Filozofiji koja shvata kulturne fenomene, političke institucije, pa i sama pravna i filozofska shvatanja kao istorična – ne mogu promaći ni prolaznost i podložnost kritici nje same. Upravo zbog toga i u određivanju mogućnosti kritike Djujijeve filozofije prava treba imati na umu da je jedna od centralnih teza ovog spisa upravo postojanje veze između Djujievih filozofsko-pravnih postavki, socijalnog okvira koji je te postavke uslovio i filozofskih shvatanja u odnosu na koja su eksperimentalistička stanovišta formirana. Iz te perspektive i sama kritika koja slijedi može imati samo istoričan i relativan karakter.

Kritička reakcija na Djujijevo djelo nije izostajala ni za njegovog života,⁸² dok se afirmativni odnos prema njemu u neopragmatizmu može objasniti dugim primatom analitičke filozofije i preporodom pragmatizma u posljednjim decenijama prošlog vijeka. Primjer s jutarnjom kafom dobro ilustruje Raselovu kritiku Djujijeve koncepcije istine. Naime, Rasel tvrdi da bi se, ako usvojimo ovu koncepciju, istinosna vrijednost stava „N.N. je jutros popio kafu“ mogla utvrditi isključivo na način provjeravanja fizioloških efekata ispijanja kafe. Ako problem postavimo na Raselov način, ocjenjivanje istinosne vrijednosti stavova u Djujijevoj koncepciji zaista se čini nepotrebno kompleksnim pa ponekad i usiljenim.⁸³ Na meti prigovora ovdje se očigledno nalazi Djujijevo shvatanje o posledici kao kriterijumu istinitosti stava. I dok je ova kritika simplifikacija i gubljenje iz vida krupnog plana Djujievog filozofskog opusa, kada se radi o njegovom pravnom učenju (i to onom dijelu tog učenja koji je ovde izložen), ona može biti dobro fundirana. Kratko ćemo razmotriti da li su Raselovi prigovori osnovani ako se primjene na pravno-filozofska pitanja koja su ovde razmatrana. Mjerilo primjene prava su, rečeno je, posljedice koje u društvenom tkivu proizvodi pravna norma. Da li je ovaj eksperimentalizam moguć u društvenim naukama i koje su granice njegove ostvarivosti u pravu? Zasigurno je da su osnovne vrijednosti koje bi pravo trebalo štiti ljudski život, dostoj-

---

⁸² Videti Bertrand Rasel, *op. cit.*, str. 728-735.

⁸³ *Loc. cit.*

janstvo, sloboda, te društveni red i mir. Može li sloboda biti predmet eksperimenta? Da li je dozvoljen falibilitet u domenu ljudskog života? Ovim se nikako ne tvrdi da bi *ab initio* pravni sistem morao biti nepogrešiv. Ali praviti grešku kada su u pitanju ove vrijednosti – u cilju poboljšanja sistema – prije liči na varvarstvo nego na prosvjećenost. To nikako nijesu Djuijeve intencije, ali je iz njegovog pojma ispitivanja legitimno postaviti pitanje o dometu ispitivačkog postupka u oblasti društvenog i, uopšte, o opravdanosti vjere u naučno rješenje svakog ljudskog problema.

Druga vrsta prigovora koja se može uputiti Djuijevoj filozofiji prava jeste teorijskoppravna i formulisana je u metodološkoj artikulaciji prava Radomira Lukića (1914-1999). Određujući pravo kao realnu i idealnu pojavu, Lukić uvažava njenu socijalnu dimenziju, dajući sociološkom metodu izrazit značaj u saznanju međudnosa prava i njegovih društvenih posljedica. Sociološkim metodom se ispituje onaj aspekt prava u kojem je moguće njegovo uzročno-posljedično ili Lukićevim rečnikom rečeno, realno postojanje. To sa svoje strane ne znači zanemarivanje normativnog i dogmatičkog metoda kao suvišnih, već, naprotiv, uvažavanje njihove uloge u saznanju prava kao idealne pojave. Tvrdeći da pravo bez primjene u društvu i nije pravo, Djui akcentuje njegov realni aspekt, ali se izlaže značajnom prigovoru. Kako omeđiti pravo od drugih normativnih cjelina koje imaju svoju realnu primjenu? Kako karakterisati sistem normi koji važi, iako nema realno dejstvo? Postulirajući primjenu kao kriterijum ovog razgraničenja, Djui zapada u oblast koju Lukić određuje kao jedan, doduše blaži, vid sociologizma. Ovo pravno mišljenje podložno je, dakle, onim prigovorima koje Lukić upućuje Erlihu (Eugen Ehrlich, 1862-1922), i to posebno prvom prigovoru, kojim se tvrdi da je u koncepciji sociologizma nemoguća distinkcija unutar normativnih sistema kakvi su npr. pravo i moral.⁸⁴ Prvi dio ovog spisa, koji se odnosi na milje nastanka Djuijevih koncepcija, nesumnjivo omogućava izvjesno objašnjenje, ali ne opravdava apstrahovanje jedne izrazito važne dimenzije pravnog.

Djuijeva pregnuća na planu revalorizacije filozofije, razmatrana u prethodnim poglavljima, uprkos redukcionizmu, svojstvenom scijentizmu i povjerenju u tada galopirajuće rezultate prirodnih nauka, ima specifičan značaj. Tradicija filozofskog mišljenja pod

⁸⁴ Radomir Lukić, *op. cit.*, str. 111-112.

snažnim naletom pozitivizma i njegovih radikalnih oblika biva diskvalifikovana kao neupotrebljiva i potisnuta iluzijom znanja zasnovanog na prostoj evidenciji empirijskog. Kont (Auguste Comte, 1798-1857) čak hipotezu, koja je zapravo sintetički momenat znanja, odbacuje kao metafizičku, a društvene pojave tretira kao stvari. Pragmatizam – te tako i Djuj – ne poznaje postvarenje društvene interakcije i pozitivističke redukcije ove vrste i ostaje idejno na nekim ranijim, „uzvišenijim“ pregnućima.⁸⁵ Djuj je cijelog života, uprkos povjerenju u naučni duh i egzaktnost i njihovu primjenu u kontingentnom, smatrao sebe za filozofa i čak nastojao „izgraditi metafizički sistem“;⁸⁶ no ne uspijevajući u tom nastojanju i fokusirajući se na pitanja čiji su odgovori dakako izvjesniji. Istorija zapadne filozofije, kako je to dobro pokazao Levinas, često je vodila stranputicom totaliteta u kojem su, nalik Hegelovom prigovoru Šelingu (Friedrich Wilhelm Joseph Schelling, 1775-1854), „sve krave crne.“ Djujjevo bjekstvo od ovog puta možda se nije pokazalo *dubinskim filozofskim zahvatom*, ali je doprinijelo kritičkom stavu i razmatranju evolutivnih društvenih mogućnosti.

Za kraj, interpretirajući Djujjeva filozofska nastojanja treba postaviti s Gadamerom pitanje koje je, čini se, pravi hermeneutički „korak unazad“ u odnosu na pragmatizam. Dakle: „Nagli slom Hegelovog imperijuma apsolutnog duha odlučna je potvrda kraja metafizike a ovo opet znači promociju iskustvenih nauka na prvo mjesto u carstvu mislećeg duha. Jesu li one u stanju da to mjesto popune?“⁸⁷

---

⁸⁵ Bertrand Rasel, *Mudrost Zapada*, str. 287-312.

⁸⁶ Videti Ričard Rorty, *Konsekvence pragmatizma*, str. 187-208.

⁸⁷ Hans-Georg Gadamer, *O prirodnoj sklonosti čovjeka prema filozofiji*, u Hans-Georg Gadamer, *Um u doba nauke*, izbor tekstova Ilija Marić, prev. Suzana Spasić, Beograd, „Plato“, 2000, str. 71.

*Bibliografija pravno-filozofskih djela Džona Djujija*⁸⁸

- Anthropology and Law*, „*The Inlander*“, 1893, III, pp. 305-308;
Austins Theory of Sovereignty, „*Political Science Quarterly*“, 1894, IX, pp. 31-52;
Nature and Reason in Law, „*International Journal of Ethics*“, 1914, XXV, pp. 25-32;
Force and Coercion, „*International Journal of Ethics*“, 1916, XXVI, pp. 359-367;
Force, Violence and Law, „*The New Republic*“, 22nd January 1916, pp. 295-297;
Logical Method and Law, „*Philosophical Review*“, 1924, XXXIII, pp. 560-572;
The Historical Background of Corporate Legal Personality, „*Yale Law Journal*“, 1926, pp. 655-673;
My Philosophy of Law, in AA.VV., *My Philosophy of Law: Credos of Sixteen American Scholars*, Boston, Boston Law Book Co., 1941, pp. 73-85.

---

⁸⁸ Za listu kritičke literature inspirisane Djujijevom pravnom filozofijom vidi: Carla Faralli, *John Dewey – Una filosofia del diritto per la democrazia*, pp. 64-65.

JOHN DEWEY'S CONCEPTION OF APPLICATION OF LAW
IN ITS PHILOSOPHICAL AND SOCIAL CONTEXT

Summary

John Dewey, one of the most important thinkers of pragmatism, elaborated a specific conception of law partially and gradually in the long course of his intellectual career. This part of his broader philosophical outlook is analyzed here through one of its most important segments – application of law – and interpreted in its historical, social and cultural background. The first part of the article concentrates on the “objective” (cultural, social and historical) reasons for giving emphasis to the application of law in his legal philosophy. This domination of the application of law in his legal thought is derived from the needs of a rapidly changing structure of the American society in the first half of the XX century, and theoretically has its place in an all around phenomenon in American intellectual history in general that Morton White terms antiformalism. The second part of the article analyses his legal conceptions and their connection with the general philosophical position of this pragmatist. Dewey formed his conception of application of law as an integral part of his broader philosophical standpoint, and especially on the basis of his radical reinterpretation of logic and truth. Since his understanding of the legal process has roots in his experimentalist conception of logic that encompasses the apprehension of the process of experimentation as the only warrant for the validity of propositions (that the “truth” of a proposition is built in the process of its verification), he regards application as *conditio sine qua non* of the legality of norms in general. This leads us to the last part of the article that scathes possible lines of critical approach to Dewey’s work in this field. The view that the legality of norms is derived from their application is in legal theory often regarded as *sociologism*, inasmuch as it disregards the normative aspects of the legal process and emphasizes the social ones to the point of making it void of the normative aspects in the totality of the process itself. The proper understanding of possible lines of criticism of Dewey’s standpoints in legal philosophy guides us back again to confront his conceptions with their cultural background, with which the article begins.

Key words: John Dewey, pragmatism, philosophy of law, application of law, experimentalism, social process, sociologism.